

Els noms de les fruites, dels arbres, dels ocells, de les bestioles més menudes i dels peixos de la mar són espills en què es reflecteixen els mites i les creences, els viatges de les persones i de les coses, els costums culinaris...: la història viva de cada grup humà. *Llengua i entorn natural* [= *LEN*] de Joan Veny és un exemple esplèndid de la xàrcia de fils tapits que lliga la paraula, la construcció del significat i l'experiència humana. El llibre aplega treballs inèdits i d'altres, d'ampliats i actualitzats, que l'autor ja havia donat a conèixer en publicacions diverses des dels anys huitantes del segle passat ençà. Hem de congratular-nos de poder disposar ara d'una edició conjunta d'aqueixes aportacions, aixoplugades coherentment davall un mateix redós temàtic.

L'autor confessa el plaer, la passió i «les profundes satisfaccions espirituals» (p. 9) que troba en la tasca de reconstruir la història dels mots; i això amera tota l'obra. Però ací hi ha molt més que sols la tasca del detectiu i de l'arqueòleg. Hi ha l'esforç per atènyer el moll de l'os de la llengua, de les llengües: la creativitat, la capacitat de teixir una imatge del món comprensible i eficaç en la comunicació. El lector descobreix en aquestes pàgines com han provat de respondre els catalanoparlants la pregunta «Què és açò?», l'interrogant que acompanya l'ésser humà durant tota la seua existència. Reconstruir l'etimologia d'un mot és certament això: assajar una descripció del context en què van sorgir la paraula i el sentit que aquesta evoca, provar de dibuixar l'escenari cultural en què van brollar vocable i significat.

Joan Veny situa el seu llibre dins el marc de la dialectologia; ara bé, no és aquesta una dialectologia només descriptiva i abocada a l'acumulació de particularismes. El coneixement del present dels parlars catalans i del camí que aquests han fet per la història és un instrument posat al servei de l'anàlisi i la interpretació. Així, fins i tot les particularitats de la pronúncia (p. ex., els fenòmens de la fonètica irregular, com ara l'equivalència acústica, p. 94 i seg.), són descrites i explicades com a mitjà d'interpretació. Les fites entre sincronia i diacronia, velles i sovint relatives (si no arbitràries) o entre coneixement ('significat') lingüístic i extralingüístic ('cultural, enciclopèdic') són ací planerament esborrades. La dialectologia que practica Veny és una disciplina totalitzadora: l'estudi del parlar i del viure de les persones i del seu embolcall físic i cultural. Fer la biografia d'un mot porta sense remei a cercar el rastre de les rutes comercials, dels moviments demogràfics o dels viatges dels mariners; demana tenir present l'etiologia i la morfologia dels animals o els costums dels humans en la vestimenta, en el menjar o en la religió; aboca a descobrir el contacte entre llengües veïnes o llunyanes, a voltes separades per milers de quilòmetres.

Hi ha encara un vessant del llibre que cal remarcar de bell principi: les dades que forneix sobre el present i el futur incert d'aquesta llengua catalana. L'autor desvela quins són els instruments que asseguruen la continuïtat de l'idioma dins un context natural i cultural en canvi constant. Com veurem més avall, els mecanismes de projecció semàntica són bàsics en la tensió quotidiana a què està sotmesa qualsevol llengua viva: la tensió entre l'ús convencionalitzat i la urgència de donar nom a les coses noves. Al capdavant, la prova de foc constant en l'ús dels idiomes: la integració de les novetats (sempre relatives, sempre graduals) dins el sistema de conceptes a què estan lligats els mots. Donar nom a una cosa és un exercici de creativitat que només arribem a intuir quan ens capbussem en la passió que mou llibres com aquest: trobar el perquè dels mots, intuir què els pot haver motivat. De bestreta són infinits els trets que poden caracteritzar una fruita, un insecte, una planta o un peix: és la mirada dels parlants, filtrada, esbiaixada per la cultura a què pertanyen (costums, tradicions, context sociolingüístic, necessitats econòmiques, contactes humans, etc.), qui focalitza, qui selecciona la forma, el color, l'origen, el cant, la manera de nedar o d'alenar, etc. com a motius d'una denominació concreta i singular, comuna o diferent de la que podem trobar en altres llengües. El «Prefaci» (p. 9-12) i la «Introducció» (p. 17-27) que obrin el llibre són una síntesi clara i precisa dels mecanismes de creació a què al·ludim i que despleguen, amb una erudició no mai entrebancadora, les 200 pàgines següents de l'obra.

El llibre de Veny mostra com, en segons quins casos, els parlars catalans han actuat creativament, i, en segons quins altres, han seguit el dictat de les llengües veïnes. Certament en un context de minorització lingüística i cultural, que ja dura molt de temps, aquesta capacitat de respondre de manera autònoma és cada vegada més minsa. Com tindrem ocasió de destacar més avant, una de les aportacions més directes dels treballs del professor Veny ha estat la recuperació de materials útils per a cobrir les necessitats del català de l'hora d'ara, marcat per la pressió de l'espanyol (del francès o de l'italià) i per un cert envelliment (crisi?) dels mecanismes de creativitat lèxica.

Esbrinar el darrer origen d'un mot té també una aplicació directa en l'àmbit de la codificació lingüística. És el mitjà per a valorar la genuïnitat (concepte ara força manipulat en segons quins llocs) i fer llum sobre l'ortografia i la pronúncia de les paraules. Qüestions com aquestes es fan ben presents en aquest llibre.

Siga'ns permès de destacar la modernitat d'aquest *LEN*. La lingüística viu a les hores d'ara un important renovellament: després de molts anys de formalisme, que certament l'havia enriquida amb el rigor i el mètode científics i havia obert moltes portes a la descripció del llenguatge, hi ha la reivindicació del paper de la llengua com a mitjà de comunicació i de construcció del coneixement humà. Observem, des de les darreres dècades del s. xx ençà, un redescobriments dels vincles entre llengua, comunicació i cognició, entre paraula, context cultural i percepció. S'ha redescobert la necessitat d'atendre el context en què naixen les paraules per a explicar com es basteix i s'expressa el significat. Això afecta d'una manera especial l'estudi del lèxic, però arriba fins i tot a la sintaxi. Sense que sovint en siguin conscients, els lingüistes més compromesos amb els nous corrents s'han embarcat en l'exercici de l'etimologia: la recerca del sentit veritable dels mots i dels processos pels quals pot canviar el significat, tant si aquest es mou dins l'àmbit del que la tradició anomena significat lèxic com si abasta el significat gramatical (processos de gramaticalització), tant si es tracta de mots com si afecta morfemes o estructures. S'ha engegat un retorn a l'estudi de la llengua real i lligada al context cultural en què aquesta se situa: a la llengua d'ara i a la d'ahir, al parlar del carrer i al que s'endevina en la documentació; s'han començat a esvaïr els límits entre el passat i el present quan hem intuït el fluir constant del significat, la variació a què està sotmès quotidianament, a mercè de les necessitats comunicatives i cognitives dels usuaris i del canvi en la cultura material i immaterial. No en va circulen etiquetes com ara lingüística cognitiva o lingüística cultural per a denominar una tal orientació globalitzadora de l'estudi de la llengua i del marc humà i natural que l'emboïlla.

Els lingüistes compromesos amb la renovació a què al·ludim, tot i partir de models teòrics de bell principi llunyans, trobaran en aquest llibre un referent exemplar. Seguint una drecera pròpia,

oberta durant dècades de coherència i d'immersió en els parlars vius i en la documentació, l'autor de *LEN* mostra com és d'íntim aqueix maridatge entre els mots i el món que aquests tracten de representar:

«[...] el paisatge, entès com a combinació d'elements naturals i humans, esdevé memòria col·lectiva i exerceix un paper decisiu en la creació i renovació del lèxic. Es manifesta [...] en la creativitat lingüística impulsada per les maneres de viure i de treballar d'una comunitat, en alteracions a voltes volgudes del lèxic, en la transfusió de noms de la terra a noms del mar, en la dinàmica onomàstica o en l'ajut al lingüista en la recerca de la motivació semàntica» (p. 25).

El llibre inclou, després dels ja citats «Prefaci» i «Introducció», quatre capítols: «Llengua i botànica» (p. 29-131), «Llengua i ornitologia» (p. 133-158), «Llengua i entomologia» (p. 159-209) i «Llengua i ictiologia» (p. 211-232); hi ha, després, 11 mapes (p. 235-245) que permeten localitzar sobre el territori una part important de la informació fornida en les monografies i que exemplifiquen la riquesa dels materials de l'*Atlas Lingüístic del Domini Català*, en què tant ha treballat Joan Veny; tanca el llibre un «Índex de mots» (p. 247-267), de gran utilitat per a localitzar els vocables estudiats.

L'estudi de les denominacions catalanes de la dolça fruita oriental *Eriobotrya Japonica*, primer xinesa i, després, japonesa, és un exemple il·lustratiu de la metodologia que avançàvem (p. 29-55). Combina l'orientació onomasiològica i la semasiològica, les dades dels parlars vius i les vessades per la documentació. El lingüista ha anat a cercar informació a fonts molt diverses: les més esperables en el nostre camp (diccionaris etimològics i normatius, atles lingüístics, monografies i enquestes dialectals, inventaris fraseològics, documentació antiga, etc.) i d'altres com ara arplegues de cultura popular (cançons, endevinalles i jocs), enciclopèdies generals i temàtiques, tractats de botànica i de fructicultura o d'història local, fullets publicitaris, premsa, etc. El lector troba ací una descripció detallada de les diverses denominacions generades per la necessitat d'integrar aquella novetat botànica, arribada a casa nostra a les darreries del s. xix. El fruit del *Mespilus germanica*, la *nespla*, ben conegut d'antic entre nosaltres, va ser projectat sobre el nouvingut, com bé dóna a entendre la munió de variants d'aquest tipus lèxic escampades per tot el territori. Una part considerable d'aqueixos variants deixen endevinar la pressió de les llengües veïnes (i minoritzadores): el castellà (*nispro*, *nyispro*, *nyespro*, etc.), l'italià (*néspola*) o el francès (*nespra del Japó*). Tenen un relleu particular altres denominacions; és el cas de *micaco*, bon exemple dels itineraris llargs i intricats que poden arribar a fer les paraules («el mot podria ser japonès, transmès a Amèrica, d'on l'haurien portat a Catalunya els indians que tornaven al Maresme», p. 51). Hi ha encara alguna altra solució com ara *abricoc d'Àfrica* o *dispensa*.

Si la projecció de base metafòrica d'un concepte conegut sobre un altre de nouvingut és un mecanisme important en la generació de denominacions i en la categorització de les coses, no ho és menys la metonímia. Seguint el fil dels parlars vius i de la documentació (des de lleudes del s. XIII fins a premsa popular del XIX), Veny veu (encertadament a parer nostre) en l'andalusa *Màlica* (variant antiga de *Màlaga*, o també *Màlega*) i en el valencià *Burjassot* la motivació de les figues *melenquines* i de les figues *bordissots* (p. 56-84). En el primer cas, la riquesa documental aportada serveix per a suggerir el contacte comercial antic (s. XIII) amb el sud peninsular, dada de gran interès per a resoldre part del misteri que envolta algun altre vocable arrelat en terres valencianes. Ens sembla, així mateix, definitiva la proposta de vincular *paratjals* (figues *paratjals*) amb *paratge* («home de *paratge*»; 'figues bones, reservades al senyor') (p. 84-93).

L'estudi sobre *bolera* 'remolí' i *boixac* 'galdiró' esdevé una monografia sobre l'equivalència acústica (p. 94-131). Per fonamentar la seua interpretació, en aquest cas, Veny fa un viatge per la geografia de l'equivalència [b] = [g] en els nostres parlars, des dels casos observables en el lèxic patrimonial als trobadors en la variació dialectal. El cas de *boixac* té un interès particular atès que obri la porta cap a l'occità i l'aragonès.

Que el professor Veny és un especialista en els ocells i els peixos, o, més aïna, en els noms dels ocells i dels peixos, no és cap secret. Les seues monografies, com ocorre en aquest cas, revelen un profund coneixement de la morfologia, el cant i els hàbits d'aqueixos animals i de la cultura popular que hi ha a l'entorn. El capítol dedicat al *Vanellus vanellus* n'és un bon exemple (p. 133-158). De bell nou, trobem combinats ací l'estudi onomasiològic i el semasiològic. Una a una, l'autor presenta i estudia les diverses denominacions populars d'aquest ocell; s'atura a desvelar la motivació de cada ornitònim i ens ofereix, així, una mostra molt rica del perspectivisme en la categorització d'una mateixa realitat. En uns parlars s'ha focalitzat el fet que l'ocell 'preludia l'arribada del fred', en uns altres s'ha parat atenció sobre el 'color', sobre els 'costums de l'animal', sobre el 'crit' o 'sobre el plomall'. Factors històrics com ara la manera de vestir dels jueus deuen explicar denominacions com ara *judia* o *juia*. Novament l'atenció a factors de fonètica irregular (equivalència acústica [b] = [m]) és de gran importància per a justificar la proposta de *merita* com a préstec àrab (< *bārid* 'fred'; cf. *fredeluga* 'ocell que ve amb el fred'), sòlida alternativa en comptes del recurs a l'esvarós mossàrab. Anàlisi semàntica, fonètica, contacte de llengües i atenció a l'enciclopèdia cultural tornen a donar-se la mà ací.

No és diferent l'estratègia que descobrim en «Els noms catalans del 'mosquit'» (p. 159-182). Aquest insecte, enutjós i petit, ha generat un feix molt variat de denominacions, no totes bones d' esclarir, que evidencien un exercici de perspectivisme potser encara més enlluernador que l'observat adés en el cas del *Vanellus vanellus*. Trobem en aquest capítol, un dels més interessants, suggeriments molt lúcids per a explicar denominacions com ara *coïn* (< *CULICINU), *rantell* (< *RINICELLU) o *monja*; s'hi plantegen a més interrogants que afecten mots bàsics (*mosquit*).

L'estudi del nom d'un altre animaló, el grill, ocupa un capítol de molt d'interès (p. 183-209), si més no, des de dos punts de vista. D'una banda, l'etimològic: sembla definitiva la conveniència de separar el *grill* 'l'insecte' del *grill*, *grell* 'brot; part separada d'un fruit' i d'acceptar la influència de l'onomatopeia del tipus *ric-ric* sobre el primer;¹ de l'altra, el contacte de llengües: l'ús de *grill* com a 'llagost, llagostí' en punts del valencià central s'ha d'entendre com a petjada aragonesa.

El darrer capítol de *LEN* va dedicat als peixos (p. 211-232). Hi descobrim reduïts a l'essència última alguns dels treballs més importants que ha dedicat Joan Veny a la ictionímia, disciplina certament complexa. A la duresa inherent a la recerca dels orígens de les paraules, cal afegir la dificultat d'accedir a unes bèsties esmunyedisses, males de trobar i de contemplar en el medi físic. Això ha portat més d'una volta a elaborar interpretacions mancades de base, com bé desvela *LEN* en el cas de *petard*, abans explicat a partir del fet (suposat!) que el peix en qüestió tenia «la propietat d'emetre descàrregues elèctriques» (p. 218), habilitat pròpia, en realitat, d'altres menes de peixos i no d'aquest. L'observació directa de l'animal (de llavis en forma de musell prominent) fa costat a la interpretació que proposa Veny, a partir de *pot* 'llavi'. *Baila* potser s'explica també per al·lusió a les taques de la pell del peix, com a descendent del ll. VAIRA (fem. de VARIUS, p. 222-224). I, paral·lelament, *enfú* (< *enfús*, participi d'*enfondre*) al·ludeix al costum de soterrar-se del peix (p. 22); *paona* (p. 227), al color blau o violaci (cf. *paó*); *jular* (var. de *juglar* 'joglar'), a «la vistositat cromàtica» (p. 228), o *tacó* 'tros de roba o de sola', a la morfologia plana (p. 229). La metàfora és a la base d'aquestes darreres denominacions.

Són certament lúcides les propostes per a explicar el *pestriu* (i variants) o el *penegal*, a partir de mots de gust vell i estantís: el primer com a hereu del llatí PISTRICE (p. 212-214) i, el segon, com un descendent popular més de PELAGUS (p. 214-216).

Els noms dels peixos són viatgers com ho són els pescadors que els acacen. Això obri el camí

1. En la línia dels testimonis de cultura popular que aplega *LEN* (pp. 192), a la Marina Baixa diuen: «—Quin és l'animal més ric que hi ha? —El grill perquè sempre fa *ric-ric*». Conten ací també una petita rondalla d'un grill que proclamava la seua riquesa ("ric-ric") dins el seu castell, en veritat, un terròs. Va passar per a allà un gos i va esclafar el terròs fet castell; tot i així, el grill va continuar amb aquella riquesa ("ric-ric").

als contactes amb altres llengües i explica occitanismes com ara *garneu* (p. 219-222), *passard* (p. 229-230) i, parcialment, el ja citat *petard*.

Catxel 'escopinya de gallet' és un bon exemple de recuperació de material lèxic dels parlars vius útil per a cobrir necessitats de la llengua estàndard. El castellà *berberecho* té en aquest bell vocable de les terres de l'Ebre un bon substitut (p. 216-217). És, així mateix, convincent, tot i que no senzilla, l'evolució a partir d'un **contxill* mossàrab, procedent de CONCHYLIIUM.

L'honradesa i el rigor del científic porta l'autor de *LEN* a mostrar sempre les cartes amb què juga: a considerar totes les alternatives i a comprometre's amb aquelles que pot fonamentar en la documentació o en la força dels fets lingüístics; arriba, fins i tot, a descobrir davant el lector el procés d'anàlisi que ha seguit i a deixar oberts interrogants que no ha resolt.

LEN és una aportació fonamental al coneixement de la història (i del present) dels nostres mots. L'especialista hi encepega amb dades que corregeixen, sovint sense marge al dubte, les propostes dels grans diccionaris etimològics. La documentació, no sempre suficient en aqueixos diccionaris, no és ací un exercici d'erudició ni una acumulació gratuïta de testimonis escrits; així mateix, els parlars catalans del passat i de hui actuen com a veritables fonts d'informació. La col·laboració en la construcció de la llengua estàndard és també una constant del llibre, i, en general, de l'obra de Joan Veny; concretament veiem ací que més d'un capítol es tanca amb una reflexió vinculada a) a l'ortografia dels mots a la llum de la recerca i de les conclusions a què aquesta ha conduït (p. ex., cal escriure *paratjal*, derivat de *paratge*, p. 92; o *paona*, p. 227); b) a la genuïnitat o no de certes variants (cfr., p. ex., *nespro*, *nispro*, p. 51), o c) a la incorporació de determinats geosinònims al diccionari general (cfr. a propòsit dels sinònims de *mosquit*, p. 178; o *catxel*, p. 217). Així mateix, aquest llibre és un esperó a la recerca en la mesura que mostra les possibilitats d'una metodologia basada en la recollecció de materials textuals i orals, i en l'estudi del context cultural en què naixen i actuen els mots i el significat.